

Dr. Ivo Pilar i bosanski franjevci — suglasja i sporovi

(Prilog istraživanju)

Vine MIHALJEVIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK 323.1(497.6=163.42)"1900/1933"

271.3(497.6)"1900/1933"

32-05 Pilar, I.:271.3

Izvorni znanstveni rad (primljeno 8. rujna 2006.)

Cilj ovoga rada je dijelom rasvijetliti odnos između dr. Ive Pilara i bosanskih franjevaca početkom XX. st. u Bosni i Hercegovini u kojoj do 1906. nema organiziranoga hrvatskog laikata koje bi preuzeo političko vodstvo hrvatskog naroda. Autor prikazuje dvije različite faze u tim odnosima. U prvoj, do g. 1912., Pilar i franjevci su suglasni u protivljenju nadbiskupu Stadleru da Hrvatska narodna zajednica ima izrazito katoličko obilježje. U drugom razdoblju, krajem Prvoga svjetskog rata, razilaze se u pitanju bečke »Svibanjske deklaracije« koju franjevci prihvaćaju a Pilar i Stadler odbijaju. Kontakti Pilara i franjevačkih krugova postojali su i u međuratnom razdoblju.

Nakon austro-ugarske okupacije (1878.) dolazi do političkih, društvenih, kulturnih, gospodarskih i religijskih promjena. Bosna i Hercegovina je otvorena utjecajima prosvjetiteljstva, modernizma, liberalizma, sekularizacije. Njezin međunarodni pravni položaj ostaje neodređen tri desetljeća. Suverenitet Turske nad tom pokrajinom trajao je sve do aneksije 1908. godine. Uprava nad Bosnom i Hercegovinom povjerena je Zajedničkom ministarstvu financija u Beču, a njegove odluke provodila je Zemaljska vlada u Sarajevu. Ustavno razdoblje počinje konstituiranjem Sabora u Sarajevu (1910.). Gospodarski rast se očitavao u izgradnji prometnica, industrijskih postrojenja, otvaranju rudnika, a u kulturnom području koje obilježavaju eklektizam i historijski stilovi neogotike i neoromanike, pojavljuje se tisak, osnivaju se i obrazovne odgojne institucije i prevladava se politički i gospodarski feudalizam. Na religijskoj razini, uz bosanske franjevce koji su stoljećima bili jedini katolički svećenici što su se brinuli za hrvatski katolički puk za vrijeme osmanlijske vlasti, apostolskim pismom pape Leona XIII. »Ex hac augusta« od 5. srpnja 1881., dolazi do uspostave redovite crkvene hijerarhije. U procesu uspostavljanja redovite crkvene hijerarhije odnos između franjevačkog provincijalata i franjevaca Bosne Srebrene i vrhbosanskog nadbiskupa i svjetovnog svećenstva obilježili su, osim međusobne suradnje, različita neslaganja, razmimoilaženja i sporovi oko oduzimanja franjevačkih župa i njihovo dodjeljivanje nadbiskupu Stadleru odnosno svjetovnom svećenstvu, sekularizacije franjevaca svećenika i franjevačkih bogoslova, kongruje, raspodjele pomoći

odgojno-obrazovnim ustanovama. Na društvenoj razini stvara se višestranačje i nastaju hrvatske laičke udruge koje osim kulturnog i gospodarskog programa imaju ulogu političkog vođenja hrvatskog katoličkog naroda u Bosni i Hercegovini. Političko, kulturno i religijsko ozračje Hrvata-katolika potkraj XIX. i početkom XX. st. u Bosni i Hercegovini u bitnom obilježavaju odnos navedenih aktera prema Zemaljskoj vladi (na primjer potpora aneksiji), njihov odnos prema muslimanima (mogu li Hrvati muslimanske vjeroispovijesti biti ili ne, na primjer, članovi Hrvatske narodne zajednice) i Srbima koji su se protivili aneksiji (s kojima je trebalo gajiti, odnosno ne gajiti dobre odnose), kao i međusobni njihov odnos (odnos nadbiskupa Stadlera i bosanskih franjevaca te njihov odnos prema hrvatskim laičkim udrugama).¹

Ovdje je riječ, dakako, samo o nekim društvenim, kulturnim i religijskim pokazateljima složene bosansko-hercegovačke situacije navedenog razdoblja, kako bismo kontekstualizirali našu temu koja govori o nekoliko vidova odnosa dr. Pilara i bosanskih franjevaca. Cilj ovoga rada je dijelom rasvijetliti odnos između dr. Ive Pilara i bosanskih franjevaca početkom XX. st. u Bosni i Hercegovini u kojoj nema organiziranoga hrvatskog laikata koje bi preuzelo političko vođenje tamošnjeg hrvatskog naroda.

U kontekstu religijske i društveno-političke situacije u Bosni i Hercegovini s početka prošlog stoljeća, u odnosu između dr. Pilara i franjevaca provincije Bosne Srebrene mogu se prepoznati dva razdoblja. U prvom razdoblju, od dolaska dr. Pilara u Bosnu do Prvog svjetskog rata, može se govoriti o suradnji i zajedničkom djelovanju unutar Hrvatske narodne zajednice (HNZ), u kojemu se posebice ističu odgoj nacionalne svijesti Hrvata-katolika, zajedničko djelovanje u prosvjeti i izgradnja hrvatskog laikata kao političkog tijela Hrvata-katolika u B. i H. U drugom pak razdoblju, od Prvog svjetskog rata do njegovog završetka, dolazi do neslaganja između dr. Pilara i bosanskih franjevaca, i to prije svega u političkom sučeljavanju koje dosiže vrhunac u vezi sa »Svibanjskom deklaracijom«.

Suradnja dr. Ive Pilara s bosanskim franjevcima

Prvo razdoblje odnosa Pilara i franjevaca odnosi se na suradnju u HNZ-u. Zajednica je osnovana 1906. u Docu kraj Travnika, u čemu su sudjelovali predstavnici Katoličke crkve, laička hrvatska inteligencija te brojni stanovnici travničkog kraja. Tom je prigodom osnovan Odbor šestorice u koji je uz druge (dr. Nikola Mandić, Milan Katičić, dr. Jozo Sunarić, Stjepan Kukrić, i Đuro Džamonja) ušao i dr. Pilar. Svrha im je

¹ Berislav GAVRANOVIĆ, *Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini 1881. godine*, Beograd, 1935.; Ignacije GAVRAN, *Lucerna lucens? Odnos Vrhbosanskog ordinarijata prema bosanskim franjevcima (1881-1975)*, Visoko, 1978.; Marko KARAMATIĆ, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austro-ugarske uprave 1878.-1914.*, Sarajevo, 1992.; Velimir BLAŽEVIĆ, *Bosanski franjevci i nadbiskup dr. Josip Stadler*, Sarajevo, 2000.; ISTI, »Stadler i franjevci«, u: [Pavo JURISIĆ, prir.], *Josip Stadler, život i djelo*, ZR Sarajevo, 1999., 393-418; Viktor NUIĆ, »Korijeni napetosti u odnosima crkvene hijerarhije i franjevaca u Bosni«, u: [Jozo DŽAMBO, Anto JELIČIĆ, Ivo PRANJKOVIĆ, ur.], *Spomen — spis. Povodom 90. obljetnice rođenja dr. fra Ignacija Gavrana*, Zagreb, 2004., 363-383; PROSPERUS DALMATA (Ante CIKOJEVIĆ), *Nadbiskup Stadler i Franjevci*, Spljet, 1909.; Jacobi PAŠALIĆ, *Quaedam memorabilia, scripta 1950.*, u: Arhiv Franjevačkog samostana Gorica (dalje: AFSG), Livno 434/1.

bila organiziranje hrvatskog laikata u Bosni i Hercegovini. HNZ su podržali sarajevski nadbiskup dr. Josip Stadler, banjalučki biskup Marijan Marković, mostarski biskup Paškal Buconjić te bosanski franjevci. Nakon što je Zajedničko ministarstvo financija u Beču 10. studenog 1907. potvrdilo Pravila HNZ-a, konstituirajuća sjednica Središnjega odbora HNZ-a održana je 21. veljače 1908. Na njoj su izabrani: za predsjednika dr. N. Mandić, odvjetnik i podgradonačelnik Sarajeva, a za tajnika Nikola Preka; oni predstavljaju HNZ u javnosti. Za članove Središnjeg odbora izabrani su: Ivo Budimirović, dr. J. Sunarić, fra Marijan Dujčić, dr. M. Katičić, Aleksa Cvijetić, dr. Pilar, Hamid Šahinović-Ekrem, Stjepan Mihić, Pavo Grgić, Kosta Djebić-Marušić, Đ. Džamonja i Dane Čubelić.²

Dr. Pilar ističe da je HNZ s 40 000 članova u vrlo kratkom vremenu postao »snažnim činbenikom u zemlji« i premda društvo/Zajednica nije bilo političko, imalo je politički program u kojem se »tražilo ujedinjenje hrvatskih zemalja (Hrvatske i Slavonije, Dalmacije i Bosne i Hercegovine), odlučno se protivilo srbskim težnjama i počelo raditi za aneksiju.«³ Naime, HNZ-a je prije svega djelovao na prosvjetnom i gospodarskom polju, a političko djelovanje, koje je Pravilima bilo zabranjeno, izraženo je u internom dokumentu nazvanom Punktacije. Kako bi HNZ ostvario svoje ciljeve, oslanja se prije svega na mrežu hrvatskih pjevačkih društava i čitaonica, hrvatska sokolska društva, hrvatske radničke organizacije i na tisak (»Hrvatski dnevnik«, »Osvit«, »Radnička obrana/Hrvatska radnička obrana«). U ostvarivanju političke svrhe djelovanja — *buđenje i izgradnja nacionalne svijesti među hrvatskim narodom* a posebice među seoskim stanovništvom — Središnji odbor HNZ-a zatražio je pomoć od crkvenih svjetovnih i redovničkih organizacija. Tom prigodom Odbor se obratio pismom svim crkvenim ustanovama. Za pomoć u proširivanju i potpori Zajednice obraća im se predsjednik dr. N. Mandić pismom od 19. kolovoza 1908., kojemu prilaže posebni cirkular (vidi prilog 1)⁴. U pismu se ističe da HNZ-e poduzima odlučnu akciju da u čitav katolički seoski narod proširi svijest o njegovoj hrvatskoj narodnosti. Kako bi što učinkovitije ostvarila taj program, HNZ-e se obraća župnicima koji su stoljetni učitelji hrvatskog katoličkog življa u Bosni i Hercegovini, sa zamolbom da unutar djelokruga svoga djelovanja promiču hrvatsku svijest među seoskim stanovništvom. Dalje u pismu ističu da se naša domovina (Bosna i Hercegovina) u posljednje vrijeme nalazi u krizi, jer neprijatelji hrvatske narodnosti i katoličke vjere nastoje političkom i ekonomskom moći zavladati ovim zemljama, a k tomu nažalost najviše pridonosi narodna i politička neprosvjetljenost katoličkoga puka. Kako bi se tomu oduprijele, potrebno je buđenje hrvatske svijesti u svim slojevima hrvatskog naroda.

² Luka ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije bosansko-hercegovačkih katolika Hrvata. (I. dio: Do otvaranja Sabora 1910.)*, Zagreb, 1985., 225-275; Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb, 1994., 253-264; ISTI, »Uloga Ive Pilara u hrvatskom organiziranju u Bosni i Hercegovini«, u: [Srećko LIPOVČAN i Zlatko MATIJEVIĆ, ur.], *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara* (dalje: GP), Zagreb, 1/2001., 81-95.

³ L. V. SÜDLAND (I. PILAR), *Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja*, Zagreb, 1943., 272.

⁴ Arhiv franjevačke provincije Bosne Srebrene (dalje: AFPBS), Sarajevo, 1908., br. 315.

HNZ je uz političku, isticao gospodarsku i *prosvjetnu* skrb za hrvatski narod u Bosni i Hercegovini. U tom smislu je Središnji odbor HNZ-a na sjednici kojoj je predsjedao dr. Pilar uputio dopis (vidi prilog 2)⁵ provincijalu bosanskih franjevaca, fra Alojziju Mišiću, 15. kolovoza 1910., sa željom da se šestogodišnje franjevačke gimnazije prošire na osmogodišnje. Naime, franjevački odgoj i obrazovanje imao je ovaj slijed: nakon četiri razreda pučke škole kandidati ulaze u nižu gimnaziju koja je neposredno nakon okupacije imala tri razreda, a potom se broj razreda postepeno povećava, da bi polovicom drugog desetljeća XX. st. postala punom osmogodišnjom gimnazijom čiji je program usklađen s državnim gimnazijama u Monarhiji. Upravo je to bila namjera dopisa Središnjeg odbora HNZ-a provincijalu bosanskih franjevaca u kojemu se ističe da provincija odlučno poradi na tome da se gimnazije sa šest razreda u Visokome i na Širokom Brigu prošire na gimnazije s osam razreda. Na taj bi način narodni zastupnici, koji su već u saborskom zasjedanju odobrili franjevcima 30.000 kruna potpore, imali opravdanje da pomažu narodnu prosvjetu u »našim zemljama« s jedne strane, a s druge pak strane imaju razloga tražiti i veća sredstva za franjevce. Nadalje, u pismu se ističe da Njegovo Veličanstvo (car i kralj Franjo Josip I.) ne može potvrditi povlastice franjevcima koje je potvrdio sultan, ali se savjetuje da franjevci svoj red preporučite osobitoj skrbi Njegova Veličanstva, koji je franjevcima osobito sklon.

Osim što su dr. Pilar i bosanski franjevci surađivali u prosvjeti i u odgoju narodne svijesti Hrvata-katolika, zajedno su se našli i u obrani hrvatskog laikata koji je trebao preuzeti političko vodstvo hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini, suprotno nastojanjima vrhbosanskog nadbiskupa dr. Stadlera koji je želio biti i vjerski i politički vođa hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini. Ti sporovi su počeli već u određivanju sadržaja Pravila HNZ-a. Naime, u sporu između nadbiskupa Stadlera i HNZ-a oko nekih spornih točaka Pravila, franjevci su stali na stranu Odbora šestorice, te zauzimaju stajalište o nemiješanju konfesionalnih načela u načela nacionalne organizacije. Tako članak 2. Pravila prema prvoj varijanti koju je odobrilo Zajedničko ministarstvo financija u Beču, glasi: »Svrha HNZ je gospodarsko i prosvjetno podizanje hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini. Politička djelatnost je isključena«, a prema drugoj varijanti ovako: »Svrha HNZ je gospodarsko-prosvjetno-društveno-kršćansko-moralno podizanje hrvatskog-katoličkog naroda u Bosni i Hercegovini uslijed čega HNZ, budući da je katoličko društvo, to u vjersko-prosvjetnim pitanjima stoji prema svakome na stanovištu katoličke vjere«. Bosanski franjevci su također zastupali mišljenja Odbora HNZ-a u raspravi s nadbiskupom Stadlerom u pogledu članka 4. Pravila koji govori o članstvu HNZ-a. Odbor je zastupao gledište da članovi HNZ-a mogu biti i nekatolici, ukoliko su Hrvati, a sarajevski nadbiskup i njegovi istomišljenici smatrali su da članovi Zajednice mogu biti samo Hrvati-katolici. I tu su franjevci bili na strani Odbora, na strani hrvatskog laikata.

Nakon različitih sporenja između HNZ-a i Stadlera (imao je potporu kršćanskih socijala u Beču, a i samoga Beča koji ga je postavio sarajevskim nadbiskupom) kojemu nije bilo jednostavno nametnuti se za duhovnoga i političkog vođu katolika Hrvata u Bosni i Hercegovini, dolazi do njihova razlaza. Stadler osniva Hrvatsku ka-

⁵ AFPBS, 1910., br. 358.

toličku udrugu (HKU) prema kojoj je svoj stav dr. Pilar u dopisu od 9. veljače 1910. jasno izložio Marku Tvrtkoviću, tajniku tuzlanskog odbora HNZ-a. Ističe da svaki intelektualac Hrvat u Bosni i Hercegovini ne sumnja više da se HKU i HNZ-e nalaze u potpunoj opreci, na žalost i u neprijateljskom odnosu, zbog čega je članstvo i sudjelovanje u oba društva nespojivo.⁶

Političko vodstvo hrvatskoga katoličkog naroda u Bosni i Hercegovini zadnjih 30 godina austrougarske okupacije imao je sarajevski nadbiskup Stadler sa svojim svećenstvom i isusovcima. Sukob Stadlera s HNZ-om Pilar opisuje kao borbu za političko vodstvo Hrvata-katolika, koje je Stadler izgubio osnivanjem HNZ-a koji u prvom redu zastupa narodne, a Stadler (i HKU) konfesionalne interese. Dr. Pilar piše da je »na temelju kasnijeg razvoja [događaja] stekao uvjerenje, da je po sriedi bila neizbježna borba o vlast između dotadašnjeg jedinog svemoćnog činbenika među Hrvatima, nadbiskupa Stadlera, i napredne bosanske hrvatske narodne inteligencije.«⁷ Kada su prvaci HNZ-a 11. listopada 1908. primljeni u audijenciju kod Franje Josipa I. kao službeni predstavnici hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini, u povodu aneksije, nadbiskupu Stadleru se to nije svidjelo te je organizirao novu poklonstvenu deputaciju.⁸

Stadler je u »Hrvatskom Dnevniku« vodio polemiku s HNZ-om, optuživao i progono njegove ugledne članove. Pilar je o tim događajima pisao u brošuri *Nadbiskup Stadler i Hrv. Nar. Zajednica*,⁹ tvrdeći da je Stadler franjevce koji su radili za HNZ-e, udaljavao sa župa i slao u samostane.¹⁰ Prema njegovu mišljenju, pravi razlog nadbiskupovih optužbi i progona jest zapravo činjenica da je hrvatski laikat u HNZ-u uz pomoć narodnih svećenika franjevaca preuzeo političko vodstvo u hrvatskom katoličkom narodu u Bosni i Hercegovini iz ruku svjetovnog klera, dotično njegove glave, nadbiskupa vrhbosanskoga, ističući da Stadler nije ništa učinio na buđenje narodne svijesti, a »što je na tom području učinio, učinili su fratri.«¹¹ U prosvjetnom i socijalnom radu nije »zadnjih 30 godina« također ništa napravljeno, a važnu društvenu ulogu može igrati samo Zajednica koja ima inteligenciju, kapital i visoki kulturni položaj, a Stadler ne može postati važnim društvenim činbenikom jer nema narodne, organske veze s narodom. Posve je drukčiji slučaj s franjevcima koji su srasli s narodom i koje narod pomaže, žive u narodu i solidarni su s interesima naroda. Pilar zaključuje: »Zato samo narodno vodstvo niklo iz cijelosti naroda, imade uvjete da može narod socijalno podići« i »osigurati njegov životno opstanak.«¹²

⁶ *Vrhbosna*, Sarajevo, 24/1910., br. 4, 53-54; J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 409; [P. JURISČIĆ, prir.], J. Stadler, 866.

⁷ L. V. SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 272.

⁸ L. V. SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 272. Pilar piše u »Pešti« a ne u »Beču«: »Odobr Hrvatske narodne zajednice primljen bi 11. listopada 1908. u Pešti u audijenciju kod Njegova Veličanstva«; PROSPERUS DALMATA, *Nadbiskup Stadler i Franjevci*, 46-47; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, 272-277.

⁹ ZAJEDNIČAR (I. PILAR), *Nadbiskup Stadler i Hrv. Nar. Zajednica*, Sarajevo, 1910.

¹⁰ ZAJEDNIČAR, *Nadbiskup Stadler*, 22; AFPBS, Ephemeridum: Acta »Hrvatskog Dnevnika« (1106).

¹¹ ZAJEDNIČAR, *Nadbiskup Stadler*, 28, 34.

¹² *Isto*, 66.

Pilar se posebno osvrće na optužbe da je HNZ-e namjerno razdvojio svjetovni i redovnički kler. U tom kontekstu govori o isusovcima kao intelektualnom dijelu Katoličke crkve, koji odgajaju klerike. Između isusovaca i franjevac postoji načelna nutarnja opreka, ističe Pilar. Naime, poslanje sv. Franje i Ignacija Loyole su različiti. Isusovci zastupaju tomističku, a franjevci skotističku filozofiju. Papa franjevac Klement XIV. ukinuo je 1774. isusovce koji nisu naklono gledali na franjevce i uzrokovali su im mnoge nepravde u Monarhiji. Iz povijesne opreke Pilar izvodi i aktualne sporove između svjetovnoga i redovničkog svećenstva i smatra da za njih nije toliko kriv Stadler koliko njegovo okruženje. No, nadbiskup je utoliko kriv što nije predvidio da će protufranjevački duh dovesti do krize. Istup protiv franjevaca bila je velika pogreška, jer su franjevci kroz 400 godina bili temelj katolicizma u Bosni i Hercegovini, i tko dira u temelj, nepobitno dira u zgradu Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, zaključuje Pilar.¹³

Pilar koji je bio posve svjestan da su, ako dođe do raskola u duhovnoj sferi, mali izgledi za uspjeh nacionalnog buđenja Hrvata-katolika u Bosni i Hercegovini, odnosno stvaranja i izgradnje hrvatskog laikata koji treba preuzeti hrvatsko političko vodstvo, zauzeto je sudjelovao u nastajanju i izgrađivanju hrvatskog laikata. Stoga se priklanja onoj struji u narodu koja podržava hrvatski laikat kao političko vodstvo Hrvata-katolika u Bosni i Hercegovini — bosanskim franjevcima, što zapravo odgovara njegovim stajalištima koji prožimaju modernizam, sekularizacija i liberalizam u ozračju prosvjetiteljstva.

Odbor šestorice HNZ-a veliku je pozornost posvetio odnosima prema muslimanima, a taj je odnos Pilar obrazložio na sljedeći način:

«Onima koji su stvarali HNZ moralo je biti jasno, da Hrvati, pod svojim dosadašnjim vodstvom, ne mogu biti privlačni element. Svako dijete u Bosni i Hercegovini zna, da su Srbi muslimane najviše time od Hrvata odbili, a k sebi privukli, što su ih strašili sa Stadlerom, s katoličkom propagandom, s pokrštanjem itd. Ja ponavljam da nikako ne držim ovo shvaćanje muslimana ispravnim. Ali što se je moglo učiniti u ono doba akutne krize? Zar čekati dok se Srbi i muslimani predomisle i dobiju drugo mišljenje o Stadleru i njegovom djelovanju? Roma deliberante Saguntum perit. Trebalo je računati s duševnim raspoloženjem muslimana i zato nastojati da HNZ u prvom redu organizira sve sile hrvatskog laičkog elementa u Bosni i Hercegovini te da se razbije ono za hrvatsku narodnu misao štetno uvjerenje da je hrvatstvo i katolicizam identičan pojam — i da je katolička propaganda narazdruživo svezana s hrvatskom narodnom idejom. To je već kod prvog izbor HNZ provedeno. Na čelu HNZ su došli ljudi, koji znadu ova dva pojma strogo lučiti te integritet jedne i druge ideje štiti. [...]»¹⁴ Nakon što je Stadler zabranio rad svećenicima u HNZ-u, fra Jakov (Jako) Pašalić u uvodu svojih memoara navodi, da je glavni sastavljač i redaktor političkog programa HNZ-a bio dr. Pilar.¹⁵ Nadalje piše da su franjevci, usprkos nadbiskupovoj zabrani, i dalje pomagali i promicali djelovanje HNZ-a i sudjelovali u njegovu radu: «Da bi se franjevcima omogućilo da na javne

¹³ Isto, 76-77.

¹⁴ Nav. prema: L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije*, 246.

¹⁵ AFSG, 434 JA, PAŠ, 1-2, kut. 434/1P; J. PAŠALIĆ, *Quaedam memorabilia*, 4.

sastanke zajedničara dolaze i s njima vijećaju, vođe su zajedničara dr. Jozo Sunarić, dr. Nikola Mandić i drugi osnovali 'Hrvatski politički klub' pa bi franjevce pod tom firmom pozivali na zajedničkarska vijećanja».¹⁶

Dr. Pilar, svjestan da osnivanje HKU-a vodi otežavanju ostvarenja političkih ciljeva Hrvata-katolika u Bosni i Hercegovini, isticao je da »u pogledu politike, koju valja u BiH voditi, mi tvrdimo, da je samo politika franjevaca ona, koja ima izgleda na uspjeh, zato jer je to taktika koju su franjevci kroz 400 godina iskusili i stekli».¹⁷ Braneci Zajednicu od napada, Pilar je tvrdio da ona nije »ni bezbožna, ni protuvjerska, ni protukatolička ni obzoraška ni naprednjačka, ona je samo borba naroda za životne potrebe».¹⁸

Na temelju ovih nekoliko pokazatelja iz prvoga razdoblja može se reći da su dr. Pilar i bosanski franjevci surađivali: 1) u izgradnji nacionalne svijesti Hrvata-katolika u Bosni i Hercegovini, 2) u razvijanju prosvjete u školama u Bosni i Hercegovini, 3) u osnivanju i razvijanju zadruge glede rješavanja socijalnoga pitanja zemljoradnika i 4) dijelili su zajedničke stavove u pogledu obrane Pravila HNZ-a. U spornim pitanjima između HNZ-a i nadbiskupa Stadlera, imali su identično mišljenje s hrvatskim laikatom u Bosni i Hercegovini, koje nije dijelio sarajevski nadbiskup Stadler, što je dovelo do podjele u hrvatskom katoličkom korpusu. Stadler osniva svoju HKU te naziva zajedničare, a time jasno i franjevce koji uz nju pristaju, neprimjerenim imenima u kontekstu modernizma i sekularizacije. Od samoga početka uspostave redovite crkvene hijerarhije odnos sarajevskog nadbiskupa Stadlera i bosanskih franjevaca nije bio susret, nego suprotstavljanje (oduzimanje župa, sekularizacija svećenika redovnika i franjevačkih bogoslova, poklonstvo caru Franji Josipu I. u Beč, napad na franjevačka visočke profesore »temeraria, scandalosa et suspecat de haeresis«), što je u najvećoj mjeri i obilježilo upravo navedeno razdoblje. Potporom franjevaca u Bosni i Hercegovini, HNZ dobiva većinu zastupnika za bosanski Sabor 1910. (od 16 hrvatskih-katoličkih madata njih je 11 pripalo HNZ-u, a tek 5 HKU). Time je udruška politička pozicija doživjela politički neuspjeh. Kako su se vodile žučne polemike između franjevaca i svjetovnog svećenstva, u Bosnu potkraj 1910. dolazi rimski delegat p. Bastien koji smiruje napetosti između zajedničara i udruška te one zaista prestaju 1911. godine. Već 1912. HKU se gasi, a njegovi članovi mogu prijeći u HNZ.

Pilar zastupa mišljenje da političko vodstvo mora biti narodno, naime, to vodstvo treba birati narod, a narod bira u političko vodstvo one ljude koji zajedno s njim žive i trpe i upravo iz takva zajedništva narodni predstavnici mogu i zastupati narodne interese. Potvrdu takvom, rekao bih narodnom, bazičnom promišljanju, Pilar nalazi u bosanskim franjevcima, a političko vodstvo koje je nametnuto, autoritetom odzgo, Pilar ne prihvaća. Kao što je poznato, takvo političko vodstvo odjelotvoruje sarajevski nadbiskup Stadler koga postavlja Beč, a ne bira narod.

¹⁶ J. PAŠALIĆ, *Quaedam memorabilia*, 7.

¹⁷ ZAJEDNIČAR, *Nadbiskup Stadler*, 78.

¹⁸ Isto, 79.

Doba neslaganja između dr. Ive Pilara i franjevacca Bosne Srebre

Franjevci su podržali političku ideju državnog i narodnog ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca kako je ona bila iznesena u »Svibanjskoj deklaraciji« Južnoslavenskog/Jugoslavenskog kluba u Beču (1917.).¹⁹ Nakon pregovora s predsjednikom Jugoslavenskog kluba u Beču dr. Antonom Korošecom u franjevačkoj teologiji u Sarajevu i nakon njegova susreta s hrvatskim i srpskim političarima početkom rujna 1917. u hotelu »Central« u Sarajevu, 3. rujna iste godine tamošnji su franjevci sastavili Izjavu u kojoj su objelodanili da su sporazumi s deklaracijom Jugoslavenskog kluba u Beču.²⁰ Tu su Izjavu uz hrvatske intelektualce, bosanske franjevce potpisali i neki svjetovni svećenici iz vrhbosanske nadbiskupije. U banskoj Hrvatskoj su »Svibanjsku deklaraciju« podržali Starčevićeva stranka prava (milinovci) i Hrvatski katolički seniorat — na inicijativu zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera. Pristajanje uz »Svibanjsku deklaraciju« Stadler i njegov krug hrvatskih katoličkih intelektualaca u Sarajevu, kojemu je pripadao i dr. Pilar, nisu odobravali. Naime, u kolovožu 1917. dr. Pilar i inž. Josip pl. Vancaš predali su Promemoriju caru Karlu I. (IV.) koja potvrđuje dualističko državno-pravno uređenje Monarhije, a novoustrojeno upravno područje (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija i Bosna i Hercegovina) postalo bi »kondominij«. ²¹ No, kako je bio usamljen u tom prijedlogu, dr. Pilar zajedno s nadbiskupom Stadlerom i njegovim kaptolom, osim nekolicine svećenika, objavljuje Izjavu u kojoj se kaže:

»Zahtjevamo rješenje državnopravnog pitanja na jugu monarhije u hrvatskome smislu, na temelju hrvatskog državnoga prava te uz neoskrvnjeno očuvanje hrvatske narodne i državne individualnosti. Zahtijevamo sjedinjenje onih zemalja, na koje se hrvatsko državno pravo proteže, naime Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine te hrvatske Istre u jedno političko i financijski autonomno s habsburškom monarhijom kao cjelinom nerazdruživo spojeno državno tijelo.«²²

Izjavu je objavio »Hrvatski Dnevnik«, na što su njegovi urednici, svjetovni svećenici i članovi Hrvatskoga katoličkog seniorata Ilija Gavrić i Ambrozije Benković, koji su se zauzimali za politički program »Svibanjske deklaracije«, napustili list. Tada su

¹⁹ Osvrt na odjke »Svibanjske deklaracije« u Bosni iznio je fra Bonifacije Badrov u: B. BADROV, *Sabrana djela III. Povjesnički, teološki, književni i drugi prilozi Bonifacia Badrova*, Livno-Sarajevo, 1997., 45-55. Također vidi: *Franjevački vijesnik*, Sarajevo-Visoko, 35/1928., br. 12, 359-369. Sam dr. Badrov je misao ujedinjenja promatrao u svjetlu Strossmayerove jugoslavenske ideje. (Vidi: M. KARAMATIĆ, »Povjesnički, teološki, književni i drugi prilozi Bonifacia Badrova«, u: B. BADROV, *Sabrana djela III.*, VI-XIX, ovdje, VIII-IX.)

²⁰ B. BADROV, *Sabrana djela III.*, 45-46.

²¹ L. V. SÜDLAND, *Južnoslavensko pitanje*, 398-399; B. BADROV, *Sabrana djela III*, 46; Z. MATIJEVIĆ, »Izjava vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera iz studenoga 1917. godine«, *Časopis za suvremenu povijest (ČSP)*, Zagreb, 31/1999, br. 1, 63.

²² Z. MATIJEVIĆ, »Izjava vrhbosanskog nadbiskupa«, 60; ISTI, »Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.-1919.)«, *Croatia Christiana Periodica*, Zagreb, 24/2000., br. 46, 146-150; ISTI, »Od »Svibanjske deklaracije« do »Izjave« nadbiskupa Stadlera — dva viđenja rješenja »južnoslavenskog pitanja« (1917.)«, u: [P. JURŠIĆ, prir.], *J. Stadler*, 273-283; ISTI, »Državno-pravne koncepcije dr. Ive Pilara i vrhbosanskoga nadbiskupa dr. Josipa Stadlera. Od Promemorije do Izjave klerikalne grupe bosansko-hercegovačkih katolika (kolovoz-prosinac 1917. godine)«, u: [S. LIPOVČAN i Z. MATIJEVIĆ, ur.], *GP*, 1/2001., 117-131; J. KRIŠTO, »Katoličko priklanjanje ideologiji jugoslavenstva«, *ČSP*, 24/1992., br. 2, 25-45; ISTI, *Prešućena povijest*, 356-357.

uredništvo preuzeli dr. Rade Smoljan, dr. Pilar, Ivan Miličević, dr. Ivica Pavičić i Rudolf Boić koji su podržavali mišljenje nadbiskupova političkog i intelektualnog kruga, i otvoreno se protivili onima koji su zastupali jugoslavenski program »Svibanjske deklaracije«, a među kojima su bili i bosanski franjevci.²³ Kako je došlo do razlika u gledanju na »Svibanjsku deklaraciju«, dio bosanskih Hrvata-katolika dao je Izjavu u kojoj su naglasili da stoje »nepokolebljivo na stanovištu južnoslavenske deklaracije, koja je jasni izražaj narodne volje«. ²⁴ Uskoro su i bosanski franjevci objavili posebnu Izjavu u kojoj podržavaju jugoslavensku ideju o »narodnom ujedinjenju«. Oni su držali »kako bi ujedinjenje južnih Slavena bila najčvršća baza koliko za trajan mir i procvat habsburške monarhije toliko opet za razvoj gore naglašenih plemena (Hrvati, Slovenci, Srbi) u gospodarstvenome, društvenome i prosvjetnome pogledu«. ²⁵ Nakon tih izjava monarhijske vlasti bile su vidno nezadovoljne. Mađarska je, dapače, pokušala pridobiti Bosnu za sebe nudeći joj status banovine, ali su to hrvatski i srpski politički predstavnici u Bosni odbili u svom memorandumu. Naravno, Stadler i njegovi istomišljenici nisu ih u tome slijedili.²⁶ U pogledu »Svibanjske deklaracije« i njezinih političkih ciljeva, neslaganje dr. Pilara i bosanskih franjevaca bilo je i više nego očito.

Umjesto zaključka

Unatoč neslaganju dr. Pilara s bosanskim franjevcima u pogledu »Svibanjske deklaracije« izgleda da je on ostao s njima na neki način povezan. Tako je u povodu 30. obljetnice redovničkoga života i književnog rada bosanskoga franjevca i profesora na zagrebačkom sveučilištu, dr. fra Julijana Jelenića, 8. travnja 1929., održan svečani banket kome su prisustvovali brojni čestitari (biskupi, provincijali i dr.), a među njima i dr. Ivo Pilar.²⁷ U svome *Dnevniku* Pilar je zapisao da je 12. kolovoza 1932. posjetio kreševski samostan i grob fra Grge Martića. Sljedećeg se dana pješice iz Kiseljaka uputio do Visokog gdje je sjeo na vlak za Sarajevo.²⁸ O svom bosanskom iskustvu dr. Pilar je u obraćanju uredništvu zagrebačkog dnevnika »Hrvat«, 17. listopada 1928., u priloženom »Exposeu« glede pitanja izlaska Hrvata iz Kraljevine S. H. S. ustvrdio: »moj dvadesetodišnji boravak i narodni rad u Bosni (1900-1920) naučio me je gledati na mnoge probleme Hrvatske Politike na način sasvim nov i različan od većine hrvatskih političara.«²⁹

²³ B. BADROV, *Sabrana djela III*, 47.

²⁴ *Isto*.

²⁵ *Isto*, 48.

²⁶ *Isto*, 51.

²⁷ *Isto*, 362.

²⁸ U Sarajevu je 22. kolovoza 1932. susreo i dr. Krunoslava Draganovića. (Vidi: Pilarov *Dnevnik*.)

²⁹ I. PILAR, *Expose glede pitanja izlaska Hrvata iz Kraljevine S.H.S.*, [Zagreb, 1928., 1.]. (Vidi: Božidar JANČIKOVIĆ, »Ivo Pilar u svjetlu nepoznatih dokumenata«, u: [S. LIPOVČAN i Z. MATIJEVIĆ, ur.], *GP*, 1/2001., 244-248.

PRILOG 1.a³⁰

Sarajevo, dne 14. kolovoza 1908.

Predsjedništvo
Hrvatske narodne zajednice³¹

Cirkular A.
Velečastni gospodine!

Hrvatska je narodna Zajednica na prvom zasjedanju svoga središnjeg odbora od 21. do 24. veljače 1908. zaključila poduzeti energičnu akciju, da u široke slojeve našega katoličkog seoskoga naroda proširi svijest o njegovoj hrvatskoj narodnosti, koja se je u toku stoljeća na žalost izgubila.

U naravi stvari leži da H.N.Z. kod toga nije mogla obaci³² stoljetne učitelje hrvatskog katoličkog življa u Bosni i Hercegovini, naše rodoljubno župno svećenstvo te je dosljedno tome [jedna riječ precrtana] zaključeno, da se H.N.Z. obrati na svu gospodu katoličke župnike sa toplom molbom da u svome djelokrugu poradi svima silama kako bi se ova hrvatska svijest među našim seljaštvom sve dublje i što brže proširila, dotično ponovila.

U izvršenju ovoga zaključka časti se predsjedništvo H.N.Z. obratiti na Velečastnost Vašu sa usrdnom molbom, da u navedenom smjeru svima silama poradite.

Nejma dvojbe da se naša domovina u posljednje vrijeme nalazi u kritičnom položaju. Zakleti neprijatelji naše narodnosti i vjere upeli su sve sile da što više političke i ekonomske moći u svojim rukama koncentriraju te uz njihov politički upliv hāreza zavlada u ovim zemljama. Na žalost potpuna narodna i politička neprosvjetljenost našega katoličkoga puka najjače im je oružje u njihovom nastojanju.

Naš narod neprosvjetljen, bez narodne svijesti osim toga velikim djelom u gospodarskoj odvisnosti o rišćanskim gazdama bio bi u velikoj pogibelji da se u djekojem odlučnom momentu dade slijepo povesti od svojih krvnih neprijatelja.

Tomu svemu će probudjenje Hrvatske svijesti biti najbolji ustuk.

Za to Vas usrdno umoljavamo, da u široke slojeve našega naroda nastojite pronijeti što življu hrvatsku svijest svima brojnim i uspješnim sredstvima, kojim Vam kao rodjenim narodnim učiteljima na raspolaganju stoje, te kojih izbor moramo Vašoj uvidjavnosti prepustiti.

H.N.Z. će nastojati da Veleč. Vašoj svakim mogućim sredstvima i napomoć bude, te se u tom slučaju samo na naše predsjedništvo obratiti izvolite

S osobitim štovanjem

Tajnik
Hrvatske narodne zajednice
za Bosnu i Hercegovinu

Nikola Preka³³

PREDSJEDNIK
Hrvatske narodne zajednice
za Bosnu i Hercegovinu

Dr. NMandić

³⁰ Autograf.

³¹ Ovalni žig

³² Danas uobičajeno: zaobići (pr. ur.)

³³ Vlastoručni potpisi tajnika i predsjednika.

PRILOG 1.b

Predsjedništvo
Hrvatske narodne
zajednice³⁴ 315³⁴

Mnogopoštovani gospodine!

U smislu zaključaka prvoga zasjedanja središnjeg odbora Hrvatske Narodne Zajednice bili smo slobodni obratiti se na svekoliko kuratno svećenstvo Bosne i Hercegovine sa priležecim po A. cirkularom.

O tome slobodni smo ovime izvijestiti Velečastnost Vašu sa usrdnom molbom, da i Vi sa Vašega mjesta našu akciju poduprete, a naposeb da podređenom Vam kuratnom kleru naložite, da u naznačenom smjeru svom snagom u akciju stupi.-

Mi netrebamo ponavljati što smo već u gore spomenutom cirkularu naveli. Slobodni smo ipak istaknuti da su na najmjerodavnijem mjestu zamjetili u kakvoj se pogibelji nalaze naše zemlje i kako daleko su već pokročili smjeli neprijatelji.-

Mislimo da je spomenuti neprijatelj jednako pogibeljan našoj vjeri, kao i našoj narodnosti, dakle da ove dvije moraju, kao vjerne dvije saveznice stupiti u savez na svoju obranu. Budući je našim neprijateljima najjača poluga potpuni manjak narodne svijesti našega naroda, to nejma dvojbe, da Vaša Velečastnost ne samo kao Hrvat, nego kao i katolik imate najveći interes, da se hrvatska narodna svijest u Bosni i Hercegovini i među seljaštvom što brže i što intenzivnije probudi.-

Očekujući pouzdano Vašu dobrohotnu pomoć bilježimo sa osobitim štovanjem

Tajnik
Hrvatske narodne zajednice
za Bosnu i Hercegovinu

Nikola Preka³⁵

Predsjednik
Hrvatske narodne zajednice
za Bosnu i Hercegovinu

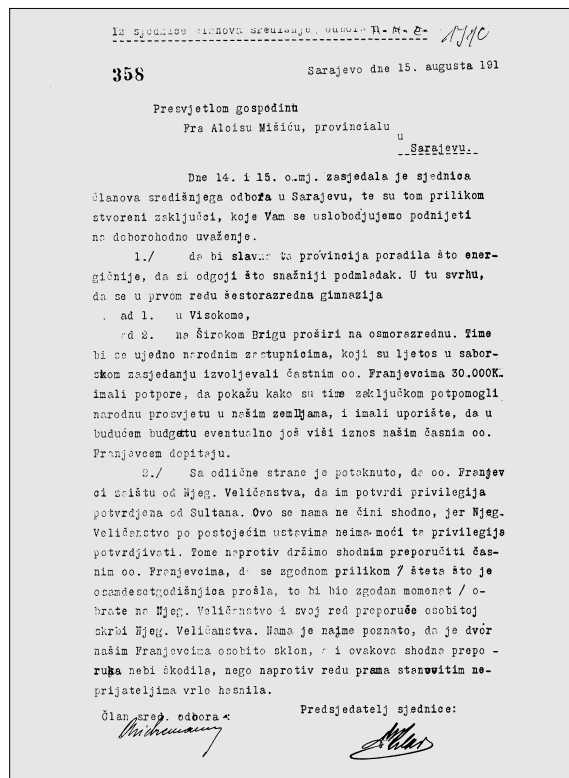
Dr. NMandić

Sarajevo, dne 19. kolovoza 1908.

³⁴ Brojka je «tiskana» registratorom.

³⁵ Žig.

³⁶ Kao u bilj. 33.

PRILOG 2

Primlj. 15. VIII.

•Sred. odbor H.N.Z.* glade nekih stvari

Sarajevo
1910.³⁷Iz sjednice članova središnjeg odbora H.N.Z.³⁸

Sarajevo dne 15. augusta 1910.

358³⁹

Presvjetlom gospodinu
Fra Aloisu Mišiću, provincialu
u
Sarajevu

Dne 14. i 15. o. mj. zasjedala je sjednica članova središnjega odbora u Sarajevu, te su tom prilikom stvoreni zaključci, koje Vam se uslobodjemo podnijeti na dobrohotno⁴⁰ uvaženje.

³⁷ Predlist pisan rukom.³⁸ Strojopis.³⁹ Kao u bilj. 34.⁴⁰ U izvorniku pogriješno: dobrohotno.

1./ da bi slavna ta provincija poradila što energičnije, da si odgoji što snažniji podmladak. U tu svrhu, da se u prvom redu šestorazredna gimnazija

ad 1. u Visokome,

ad 2. na Širokom Brigu proširi na osmorazrednu. Time bi se ujedno narodnim zastupnicima, koji su ljetos u saborskom zasjedanju izvoljevali častnim oo. Franjevcima 30.000K. imali potpore, da pokažu kako su time zaključkom potpomogli narodnu prosvjetu u našim zemljama, i imali uporište, da u budućem budžetu eventualno još viši iznos našim častnim oo. Franjevcem dopitaju.

2./ Sa odlične strane je potaknuto, da oo. Franjevci zaištu od Njeg. Veličanstva da im potvrdi privilegija potvrđena od Sultana. Ovo se nama ne čini shodno, jer Njeg. Veličanstvo po postojećim ustavima neima moći ta privilegija potvrđivati. Tome naprotiv držimo shodnim preporučiti častnim oo. Franjevcima, da se zgodnom prilikom /šteta što je osamdesetgodišnjica prošla, to bi bio zgodan moment/ obrate na Njeg. Veličanstvo i svoj red preporučiti osobitoj skrbi Njeg. Veličanstva. Nama je naime poznato, da je dvor našim Franjevcima osobito sklon, a i ovakova shodna preporuka nebi škodila, nego naprotiv redu prama stanovitim neprijateljima vrlo hasnila.

Član sred. odbora:⁴¹

Predsjedatelj sjednice:
Dr. Pilar.⁴²

Vine Mihaljević:

Ivo Pilar and the Franciscans of Bosnia — Consents and Conflicts. A Research Contribution

From the time of his arrival to Bosnia to the beginning of World War I (1900-1914) the relationship between Ivo Pilar and the Franciscans of Bosnia was characterised by their common struggle within the Croatian national community to raise the national awareness of the Catholic Croats, their collaboration in the sphere of education, and the creation of a Croatian circle of laymen as a political body of the Croatian people in Bosnia and Herzegovina. However, during World War I (1914-1918) Pilar and the Franciscans disagreed on the political solution of the so-called Southern-Yugoslav issue. Their disagreement peaked when the Franciscans of Bosnia accepted the so-called May Declaration of 1917. Together with the Bosnian archbishop Stadtler, Pilar decisively refuted the political ideas presented in the Declaration. In the period between the end of World War I and Pilar's tragic death (i.e. between 1918 and 1933) his relationship with the Franciscans was marked by the questions of Bosnia and Croatian politics. Pilar then analysed his Bosnian experience, which — as he himself emphasised — led him to view politics from an entirely different angle than all the other politicians in Croatia.

⁴¹ Vlastoručni potpis nečitak.⁴² Vlastoručni potpis.